

Karolina Kulpa

Kleopatra VII we współczesnej kulturze popularnej: przekaz źródeł czy stereotyp postrzegania Egiptu?

Studia Europaea Gnesnensia 1-2, 163-181

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Karolina Kulpa
(Poznań)

**KLEOPATRA VII WE WSPÓŁCZESNEJ KULTURZE POPULARNEJ:
PRZEKAZ ŹRÓDEŁ CZY STEREOTYP POSTRZEGANIA EGIPTU?**

Abstract

The author examines the development of Cleopatra's image in popular culture, which results from the uncritical reading of the sources and the European stereotypes of Egypt. She points to the fact that nowadays hardly anyone explores the history of Cleopatra's life, while the producers of films and TV series with historical setting choose to focus on the simplified accounts of her person concerning her sexual excesses and external appearance. The article explains that what we currently assume to be the portrait of Cleopatra VII, does not reflect the actual truth, but Octavian's slick propaganda, which has been subsequently unwittingly copied, historians included.

Keywords

Cleopatra VII, popular culture, Egypt, reminiscence of antiquity

Od śmierci Kleopatry VII minęło ponad dwa tysiące lat, lecz nigdy nie zniknęła z kart dziejów i szeroko rozumianej kultury. W XX i XXI wieku dominuje kultura popularna, która obejmuje właściwie wszystkie aspekty naszego życia, począwszy od dzieł sztuki, a skończywszy na reklamie¹.

W niniejszym tekście chciałabym skupić się na problemie, czy wizerunek Kleopatry wynika z przekazów źródłowych, czy jest raczej następstwem naszych stereotypów o Egipcie.

Moim zdaniem odpowiedź na to pytanie nie jest jednoznaczna. Otóż pobieżne odczytanie przekazów źródłowych niejako odkrytych na nowo w XVIII wieku (odkopenie Pompejów niewątpliwie przyczyniło się do wzrostu zainteresowania starożytnością) wykreowało stereotypy, których reminiscencje w kulturze popularnej XX i XXI wieku stworzyły określony wizerunek ostatniej egipskiej królowej.

CZYM JEST KULTURA POPULARNA

Nie czuję się kompetentna do szerokiego rozpisywania się o kulturze popularnej, jej historii i krytyce, dlatego pozwolę sobie jedynie na zaprezentowanie mojego rozumienia tego pojęcia. Dalej przejdę do krótkiego przedstawienia postaci Kleopatry oraz historii postrzegania jej wizerunków w różnych wiekach aż do czasów obecnych. Moim zdaniem to wyobrażenie zostało ukształtowane przez propagandę Oktawiana, głównie przez Pliniusza Starszego, Florusa oraz Horacego², którzy, przedstawiając Kleopatę jako żądną władzy kobietę, wykreowali jej wizerunek. Ich dzieła przetrwały przez wieki i odczytane na nowo w XVIII i XIX wieku ugruntowały stereotypy o Egipcie jako jednym z krajów Orientu, a także postaci jego ostatniej królowej jako starożytnej *femme fatale*.

Istnieje wiele różnorodnych źródeł opisujących Kleopatę na marginesie zainteresowań autorów dziejami Rzymu końca I w. przed Chr., dlatego też w tym miejscu pragnę jedynie przypomnieć te, które, moim zdaniem, najbardziej rzutowały na postrzeganie Kleopatry VII w późniejszych wiekach.

¹ M. Krajewski, *Kultury kultury popularnej*, Poznań 2005, s. 10, 20.

² Relacje dotyczące postaci ostatniej egipskiej królowej znajdujemy w różnego typu źródłach od dzieła Juliusza Cezara po Kasjusza Diona Kokcejanusa. W związku z tym w niniejszym artykule opieram się na tekstach, które najbardziej przyczyniły się do wykształtowania i ugruntowania wizerunku Kleopatry VII.

Skupiając się na kulturze popularnej przełomu XX i XXI wieku, chciałabym wykazać jak bardzo królowa ta jest obecna w naszym życiu. Jej imieniem reklamowane są produkty kosmetyczne, wycieczki, a nawet afrodyzjaki czy stroje przebierańców. Obok postaci Nefretete i Tutenchamona na stałe wrosła w nasze postrzeżenie Egiptu.

Dzisiaj rzadko kto zajmuje się historią życia Kleopatry, nawet producenci filmów i seriali o tematyce historycznej wolą skupiać się na uproszczonych przekazach o tej ciekawej postaci dotyczących ekscesów seksualnych i wyglądu zewnętrznego.

W niniejszym artykule pragnę zatem wykazać, że to, co dzisiaj uważamy za wizerunek Kleopatry VII, nie jest jej rzeczywistym obrazem, a sprytną propagandą Oktawiana bezwiednie powielaną przez wieki, również przez nas.

Bardzo trudno zdefiniować, czym właściwie jest kultura popularna, gdyż jako nowe, szerokie i różnorodne zjawisko wymyka się wszelkim próbom jej sportretowania³. Narodziła się na przełomie XVIII i XIX wieku, lecz od lat 50. XX wieku całkowicie zdominowała nasze życie wraz ze wzrostem konsumpcjonizmu. Dawniej postrzegana jako kultura niższa, ludowa, dzisiaj uznana jest za nowoczesną formę kultury, w której popularne przyjemności czasu wolnego stają się egalitarne, a więc dostępne dla wszystkich członków społeczeństwa⁴. Charakterystyczne dla naszych czasów jest panowanie tłumu, mas, które dążą do standaryzacji niedostępnych wcześniej przyjemności i luksusów, a także ich ujednolicenia⁵. Ludzi interesuje dobrobyt i dążenie do tego, aby posiadać to samo co sąsiedzi. Pod tym względem wiek XX jest rewolucyjny, gdyż zanikają bariery społeczne jeszcze tak wyraźne w poprzednich stuleciach.

Aby więc określić, czym jest kultura popularna, kultura naszych czasów, odwołam się do nakreślenia tego zjawiska przez Antoninę Kłoskowską i Marka Krajewskiego. Według pierwszej pojęcie to powinno być w założeniu neutralne i „odnosić się do zjawisk współczesnego przekazywania wielkim masom od-

³ Warto przytoczyć tutaj słowa J. Ortegi y Gasset (Bunt mas i inne pisma socjologiczne, Poznań 1982, s. 57–58) nawiązujących *nomen omen* do Kleopatry: „Dlatego też, jeśli chce się dobrze widzieć swoją epokę, to trzeba na nią patrzeć z daleka. Z jak daleka? To bardzo proste: dokładnie z takiej odległości, z jakiej nos Kleopatry przestaje być widoczny”.

⁴ M. Krajewski, Kultury kultury popularnej, s. 65.

⁵ J. Ortega y Gasset, Bunt mas i inne pisma socjologiczne, s. 13: „Dla chwili obecnej charakterystyczne jest to, że umysły przeciętne i banalne, wiedząc o swojej przeciętności i banalności, mają czelność domagać się prawa bycia przeciętnymi i banalnymi i do narzucania tych cech wszystkim innym”.

biorców identycznych lub analogicznych treści płynących z nielicznych źródeł oraz do jednolitych form zabawowej, rozrywkowej działalności wielkich mas ludzkich⁶. M. Krajewski dodaje, że „kultura popularna jest więc tym, co z nią czynimy — wrogiem, zagrożeniem, zniewalającą siłą i narzędziem panowania, środkiem emancypacji i oporu, rozrywką, instrukcją obsługi świata, źródłem zysków i przyjemności⁷”.

W pełni zgadzam się z opinią M. Krajewskiego. Dla mnie w kulturze popularnej zawierają się nie tylko mass media (telewizja, Internet, radio, prasa), ale również muzyka, graffiti, moda, reklama, powieści zawierające wątki historyczne, które stały się bestsellerami, a także wszystko to, co nas otacza — produkty codziennego użytku, samochody czy mieszkania.

Wizerunek Kleopatry VII jest do dzisiaj obecny w różnych aspektach kultury. Odkryłam go w mass mediach, powieściach i reklamach, a nawet w tekście graffiti. Analizując przedstawienia królowej, doszłam do wniosku, że jej obraz jest identyczny jak ten przekazany przez propagatorów polityki Oktawiana, a więc jednostronny i pokazujący tendencyjnie wybrane wątki z jej życia.

WSPÓŁCZESNY WIZERUNEK KOBIETY

Przez lata narosło wiele mitów i legend na temat życia i śmierci Kleopatry VII, jednak chciałabym się zająć jej wizerunkiem dzisiaj.

Można w tym miejscu zastanowić się nad współczesnym wizerunkiem kobiety w kulturze popularnej z naciskiem na prasę i telewizję jako największymi źródłami oddziaływania. Według Joanny Bator, techniki perswazji w reklamach opierają wizerunek kobiet na pięciu rodzajach retoryki, są to: codzienna sytuacja, szczęśliwa rodzina, porównania, autorytet, zwierzenia⁸. Zauważa ona postępującą emancypację wizerunku kobiety przez ostatnie czterdzieści lat, zastrzegając przy tym, że „role odgrywane w reklamach przez kobiety i mężczyzn różnią się na wiele sposobów, a ewentualne zmiany ról noszą znamiona parodii lub pastiszu, świadczą o tym, iż między kobiecym i męskim światem istnieje nieprzekraczalna granica⁹”.

⁶ A. Kłosowska, *Kultura masowa*, Warszawa 1983, s. 95.

⁷ M. Krajewski, *Kultury kultury popularnej*, s. 11.

⁸ J. Bator, *Wizerunek kobiety w reklamie telewizyjnej*, Warszawa 1998, s. 15–18.

⁹ *Ibidem*, s. 9.

W prasie kobiety opisywane są głównie poprzez cechy fizyczne oraz wygląd zewnętrzny, co jest również wyznacznikiem ideału kobiety. Młodość, uroda, elegancja lansowane głównie przez pisma dla pań, które przepełnione są reklamami mającymi zachęcić każdą czytelniczkę do zmiany swojego wyglądu. Sabina Królikowska wyróżnia trzy sposoby zachęcania potencjalnych konsumentek do kupna reklamowanych towarów i usług, a mianowicie: przedstawienie kobiety w roli eksperta, wykorzystanie wizerunków kobiet odznaczających się nieprzeciętną urodą lub budowanie wiarygodności dzięki podobieństwu do przeciętnej kobiety¹⁰.

Należałoby zastanowić się, jak doszło do wykorzystania wizerunku Kleopatry VII w mass mediach i jak został on ukształtowany.

ŹRÓDŁA RZYMSKIE ODCZYTANE NA NOWO W XVIII I XIX WIEKU

Odkrycie Pompejów i Herkulanum w XVIII wieku, a także zafascynowanie Orientem w XIX wieku, w tym otwarcie Kanału Sueskiego w 1869 roku i rozwój środków lokomocji, przyczyniły się do tego, że coraz więcej ludzi zapragnęło poznać kraje znane dotąd tylko z kart podręczników i atlasów¹¹. Wyobrażenia o życiu w bogactwie i przepychu, kapiących złotem i kosztownościami domach rodem z baśni z tysiąca i jednej nocy w otoczeniu haremu z pięknymi białymi niewolnicami, odaliskami, dopełnione dziennikami z podróży opisującymi niezwykłość życia ludzi Wschodu, doprowadziły do ugruntowania stereotypu Egiptu i państw Półwyspu Arabskiego jako krajów bogactwa, zmysłowych kobiet i niezapomnianych doznań. Zaistniała swoista moda na wszystko, co orientalne, łącznie z zabytkami starożytnego Egiptu¹². Trudno uchwycić moment, w którym zainteresowano się losem ostatniej królowej Egiptu, Kleopatry VII. Być może miało to związek z wielkimi odkryciami w Egipcie. Odkrycie popiersia Nefretete w 1912 roku i grobu

¹⁰S. Królikowska, *Wizerunek kobiety w prasie kobiecej lat dziewięćdziesiątych*, Poznań 2000, s. 247.

¹¹A. Świderek, *Kiedy paski egipskie przemówiły po grecku*, Warszawa 1970, s. 9–18. O fascynacji Europejczyków Egiptem: K. Myśliwiec, *Święte znaki Egiptu*, Warszawa 1970, s. 29–37.

¹²Za przykład może służyć obelisk Totmesa III ustawiony nad Tamizą w Londynie i nazwany Iglą Kleopatry, choć z postacią królowej nie ma związku: W.H. Boulton, *Wieczność piramid i tragedia Pompei*, Warszawa 1974, s. 76–81; G. Pinch, *Egyptian Myth: a Very Short Introduction*, New York 2004, s. 3–6.

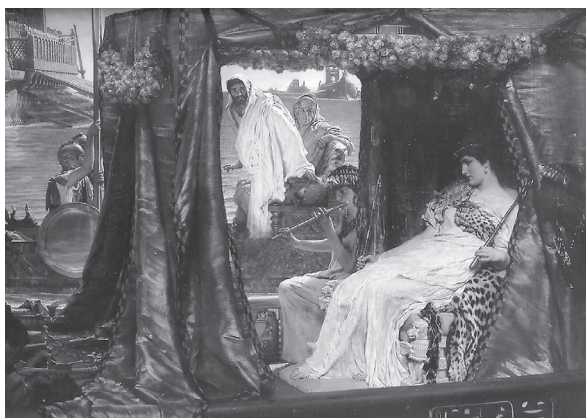
Tutenchamona wraz ze słynną maską w 1922 roku niewątpliwie przyczyniły się do zainteresowania historią starożytną¹³.

Postać Kleopatry przewijała się przez wieki w różnych dziełach, w obrazach Michała Anioła czy sztukach Szekspira¹⁴, jednak właśnie wiek XIX i XX, szczególnie obrazy Almy-Tademy, Cabanela czy Waterhousa ugruntowały jej wizerunek jako zmysłowej i okrutnej władczyni, która wołała zadać sobie śmierć niż okryć się hańbą (ryc. 1-4)¹⁵.

Piękna i uwodzicielska władczyni ukazana jest w różnych momentach swego życia, od zasiadania na tronie, poprzez sprawdzanie działania trucizn na niewolnikach, a na spotkaniu z Antoniuszem kończąc. Duma i wyniosłość

Ryc. 1. Michelangelo Buonarroti, Kleopatra, 1533/1534, grafika 35×25 cm, Galleria degli Uffizi we Florencji, fotografia za: www.lib-art.com, data wejścia 12 VII 2009

Ryc. 2. Lawrence Alma-Tadema, Anthony and Cleopatra (1885), za: www.alma-tadema.org, wejście 13 III 2009

¹³Nefretete, Neferneferu-Aton Neferetiti — królowa egipska z XVIII dynastii. Tutenchamon, Tutenchaton — faraon z XVIII dynastii.

¹⁴Więcej na ten temat: A. Łukaszewicz, Kleopatra: ostatnia królowa starożytnego Egiptu, Warszawa 2005, s. 426–460.

¹⁵Alexandre Cabanel (1823–1889) — malarz francuski, przedstawiciel eklektyzmu, w 1887 roku namalował *Cléopâtre essayant des poisons sur des condamnés à mort*. Lawrence Alma-Tadema (1836–1912) — malarz holenderski, w 1885 powstał obraz: *Anthony and Cleopatra*. John William Waterhouse (1849–1917) — malarz brytyjski, w 1888 roku powstała *Cleopatra* jego autorstwa.

bijąca z jej postawy w połączeniu z próżnością i zbytkiem ukazuje Kleopatę jako uosobienie niemoralnego, lecz bogatego Wschodu — tajemniczego, a jednocześnie intrygującego. Malarze również ukazywali moment śmierci Kleopatry, co doskonale opisał A. Łukaszewicz¹⁶. Utrwalali w ten sposób przekaz, jakoby królowa sama zadała sobie śmierć, zawarty w tendencyjnych źródłach¹⁷. Pozwolę sobie jedynie przypomnieć, że królowa była przeróżnie ukazana: naga, ubrana w szaty z epoki artysty lub w królewskie odzienie, sama lub ze służbą, ale zawsze z wężem, żmiją lub kilkoma gadami tych gatunków, zarówno w momencie samobójstwa, jak i po nim.

Ryc. 3. John William Waterhouse, Cleopatra, za: www.jwwaterhouse.com, data wejścia 15 XII 2009

Ryc. 4. Alexander Cabanel, Kleopatra testuje truciznę na niewolnikach (1897), za: www.allart.biz, data wejścia 15 XII 2009

¹⁶ A. Łukaszewicz, *Kleopatra: ostatnia królowa starożytnego Egiptu*, s. 443–453.

¹⁷ Florus relacjonuje jakoby miała po wkradnięciu się do mauzoleum, ubrać w strój i umrzeć przez przytknięcie węży do szyi, spoczywając obok ciała Antoniusza (Florus, *Epitomae de Tito Livio bellorum omnium annorum septingentorum libri duo* II 21); Paterkulus lakonicznie wspomina o śmierci królowej, opowiadając się za samobójstwem za pomocą żmii (Well. Pat. *Historiae romanae* II 87); Kasjusz Dion przytacza kilka możliwych sposobów samobójstwa Kleopatry, wskazując przy tym, że znaleziono na jej ciele jedynie ślady nakłuc na ramieniu (Cass. Dio *Romaike historia* LI 14); Plutarch także wskazuje kilka możliwych sposobów śmierci, stwierdzając, że „prawdy tu nie zna nikt” (Antonius 86); delikatnie sugeruje, iż wersję, jakoby umarła przez jad żmii, propagował Oktawian, umieszczając w pochodzie triumfalnym przedstawienie królowej z tym gadem. Wersję z samobójstwem za pomocą gada szerzy również Horacy (*Pieśni* I 37). W związku ze stronnictwym ukazywaniem śmierci królowej mało prawdopodobne będzie jednoznaczne stwierdzenie nie tylko przyczyn, ale i okoliczności zgonu władczyni.

Wczytanie się w teksty źródłowe pozwala na stwierdzenie, że autorzy ci kierowali się opisami zawartymi w dziełach Pliniusza Starszego, Florusa, Propercjusza czy Horacego. Wszak to Pliniusz pisze w swojej „Historii naturalnej” o Kleopatrze *regina meretrix*, czyli królowa nierządnic¹⁸, a także kreśli opis uczty, podczas której królowa wypija bezcenną perłę rozpuszczoną w occie¹⁹. Horacy w swej pieśni, „Nunc est bibendum”, opisuje ją jako szaleńczą królową chcącą zdobyć Kapitol. Przyznaje jednak, że zasługuje na szacunek, gdyż wolała śmierć z własnej ręki niż niewolę²⁰. Florus zaś ugruntowuje ten wizerunek, pisząc, że Kleopatra chciała Rzymu od Antoniusza jako zapłaty za rozkosz, a po klęsce błagała Oktawiana o litość, on jednak nie wzruszył się jej urodą²¹. Inni autorzy również nie żywią sympatii do jej osoby i przedstawiają ją jako rozpustną władczynię Wschodu, która wykorzystując magię lub swoje wdzięki, wkradła się w łaski Cezara oraz Antoniusza²². Nie może zaskakiwać takie opisanie jej osoby, jeśli weźmie się pod uwagę fakt, że Egipt nie był zagrożeniem militarnym dla Rzymu, ani nie pokonał go w żadnej znaczącej bitwie. Kleopatrze oskarżano o chęć zdobycia Kapitolu, lecz w Rzymie czy Italii gościła jedynie jako uciekinierka lub gość, nigdy najeźdźca. Posługując się współczesną terminologią, można stwierdzić, że Oktawian kreował walkę z Kleopatram na wojnę prewencyjną, choć jedynym zagrożeniem była ambicja Marka Antoniusza i jego wpływy u ludu rzymskiego. Nie chcąc pokazywać się jako mąciiciel pokoju triumwirów, Oktawian wykorzystał związek swego politycznego rywala i Kleopatry, by osiągnąć zamierzone cele. Wywołanie wojny z Egiptem, a konkretniej jego władczynią, było doskonałym pretekstem do usunięcia głównego przeciwnika — Antoniusza.

Pamiętajmy, że historię piszą zwycięzcy i wizerunek kreślony przez starożytnych twórców był pisany z perspektywy Rzymu, z perspektywy Augusta, chcącego podkreślić wady i przewinienia Kleopatry, a nie jej dokonania²³. Po wiekach odczytanie tych przekazów bez przeprowadzenia należyj ich kryty-

¹⁸Pliniusz, *Naturalis historia* LVIII 119.

¹⁹Ibidem, IX.

²⁰Horacy, *Carmina* 1 37, 7–12; 20–32.

²¹Florus, II 21–22.

²²Luc. *Pharsalia* X 59–71.

²³Warto zastanowić się, czy Kleopatra, w przeciwieństwie do Hannibala, Wercyngetoryksa lub innych rzymskich wrogów, nie była przedstawiana w dany sposób, gdyż nie okazała się poważnym zagrożeniem dla Rzymu i jako przeciwnik nie zasługiwała na szacunek jak wyżej wymienione postacie.

ki doprowadziło do powstania stereotypu ostatniej królowej Egiptu jako wyuzdanej bogatej władczyni, niewahającej się przed żadną zbrodnią w drodze do celu, starożytnej *femme fatale*. Można tylko pogratulować Oktawianowi tego, co dzisiaj nazywamy PR-em (*public relations*), skoro nawet po ponad dwóch tysiącach lat nadal dajemy wiarę spreparowanemu przez niego wizerunkowi Kleopatry²⁴. Dano mu wiarę w średniowieczu i później²⁵, co w XX i XXI wieku przełożyło się na bardzo powierzchowne wykorzystanie postaci Kleopatry w różnego rodzaju wytworach kultury popularnej, które zostaną poniżej omówione.

ECHA PROPAGANDY AUGUSTA A WIZERUNEK KLEOPATRY VII NA PRZEŁOMIE XX I XXI WIEKU

Mimo upływu lat scenariusze filmowe i przedstawienia teatralne właściwie nie ulegają zmianie. Oglądając sztukę z Lilly Langtry jako Kleopatry w 1891 roku, filmy z Elizabeth Taylor z 1963 roku i Leonor Varela z 1999 roku, widzimy tę samą postać, podobne stroje, gesty i zachowanie (ryc. 5–6)²⁶. Ukoronowaniem tego nurtu jest najnowsze dzieło filmowe, serial „Rzym” produkcji BBC i HBO²⁷, a Kleopatra odgrywana przez Lyndsey Marshal jest jakby żywcem przeniesiona z kart dzieł Pliniusza czy Florusa (ryc. 7).

²⁴O oddziaływaniu recepcji stworzonej przez Mussoliniego w latach 30. XX w.: P. Zanker, *August i potęga obrazów*, Poznań 1999, s. 5; o recepcji wizerunku Kleopatry VII we Włoszech: J. Janicka-Jarnuszkiewicz, *Mit, który nie umiera nigdy. Kleopatra w kulturze dwudziestowiecznych Włoch*, *Meander* 60, 2005, s. 377–385

²⁵A. Łukaszewicz, *Kleopatra*, s. 441–443.

²⁶Inscenizacja *Anthony and Cleopatra* w *Princess's Theatre* (Londyn) od 18 listopada 1890 do 21 lutego 1891 roku (96 przedstawień z Langtry grającą Kleopatry i Charlesem F. Coghlanem jako Antoniuszem; *Cleopatra*, reż. Joseph L. Mankiewicz, produkcja szwajcarsko-brytyjsko-amerykańska, 1963; *Cleopatra*, reż. Franc Roddam, produkcja niemiecko-amerykańska 1999.

²⁷Rome produkcji BBC i HBO, nadawany w 2005 i 2007 roku składa się z 2 serii. Akcja serialu rozgrywa się u schyłku Republiki rzymskiej i początku Cesarstwa Rzymskiego. Głównymi bohaterami są postacie wspomniane w O wojnie galijskiej Juliusza Cezara. Skupiono się na pokazaniu życia przeciętnych mieszkańców Rzymu, natomiast wydarzenia ogólnopolityczne pokazane są dość skrótowo, przez pryzmat bohaterów — Lucjusza Vorenusa i Tytusa Pullo.

Ryc. 5. Lilly Langtry jako Kleopatra, za: www.shmoop.com, data wejścia 30 X 2009

Ryc. 6. Elizabeth Taylor, za: www.threadforthought.net, data wejścia 5 IV 2008

Ryc. 7. Lindsey Marshal ze żmiją, za: *The Real Cleopatra*, www.bbc.co.uk, data wejścia 27 III 2008

To odważna, cyniczna i piękna kobieta, która nie zawaha się poświęcić brata i siostry, by sięgnąć po władzę. Oddaje się zwykłemu rzymskiemu legionście, by spłodzić syna, którego Cezar uzna za swojego. Groźna, zmysło-

wa, wybierze samobójczą śmierć niż hańbę przed Oktawianem. Jest czarnym charakterem serialu, przedstawiana głównie na łożu, w peruce, umalowana i z biżuterią, odurzona, nie zrównoważona budzi w widzach zgorznienie i niechęć.

Powstały też karykaturalne przedstawienia Kleopatry w serii komiksów o przygodach Asteriksa i Obeliksa, na których podstawie stworzono serial animowany dla dzieci w 1965 roku, a w 2002 roku przeniesiono na wielki ekran w postaci zwariowanej komedii z Monicą Bellucci w roli kapryśnej i urodziwej Kleopatry, która wymarzyła sobie zbudowanie pałacu w zaledwie miesiąc (ryc. 8–9)²⁸.

Podobne przedstawienia, pięknej, zmysłowej i nieobliczalnej królowej były i są nadal wykorzystywane w reklamie.

Postać ostatniej władczyni Egiptu przedstawiano w reklamie telewizyjnej jako ekspertki dbania o ciało. W spotach Luksji z lat 90. ubiegłego wieku pojawiała się w wannie wypełnionej mlekiem, piękna i ponętna z aksamitną skórą. Współczesna kobieta przez nabycie produktu miała poczuć się tak samo. Nawet logo owej firmy nawiązuje do jej starożytnych przedstawień. Z kolei IKEA wiosną 2009 roku rozpoczęła kampanię „Ty tu urządzisz”, której pierwszy spot wykorzystywał postać Kleopatry przeciwstawiającej się matce Antoniusza, chcącej zmienić wnętrze pałacu egipskiej władczyni.

Ryc. 8. Kleopatra — kadr z filmu animowanego o Asterixie i Obelixie (1965), za: www.asterix.co.nz, data wejścia 12 IV 2010

Ryc. 9. Monica Bellucci, za: *Cleopatra thru the Ages*, www.time.com, data wejścia 25 VI 2010

²⁸ Asterix i Obelix: Misja Kleopatry, reż. Alain Chabat, 2002.

Kleopatra VII jako starożytna piękność zdradza sekrety pielęgnacji urody mogące nadal służyć współczesnej kobiecie w poprawie wyglądu²⁹. Co ciekawe, niektóre kosmetyki sygnowane imieniem Kleopatry, jako znaku graficznego czasami używają popiersia Nefretete — kolejny przykład zlania się dwóch starożytnych piękności w jedno (ryc. 10). Różnego rodzaju maseczki, sole do kąpiel, żele pod prysznic mają zapewnić konsumentkom skórę taką, jaką miała królowa, dać im namiastkę kąpeli w mleku. Problem w tym, że żadne źródło nie potwierdza, iż królowa kąpała się w tym specyfiku — jest to kolejny stereotyp, który być może został wywołany wykorzystywaniem przez afrykańskie i arabskie kobiety naturalnych produktów w pielęgnacji³⁰. Firma Tocca, ulegając być może podobnym wpływom, wypuściła serię perfum, z których jeden zapach zawierający nutki tuberozy, jaśminu i grapefruita otrzymał nazwę „Cleopatra”.

Ryc. 10. Na opakowaniu płynu do kąpeli użyto popiersia Nefretete jako znaku graficznego i nazwy „kąpiel Kleopatry”. Fotografia ze strony producenta kosmetyku, za: www.korana.pl, data wejścia 23 VI 2010

²⁹ „Kobieta wraz z wizerunkiem, np. idealnej piękności kupi reklamowany produkt, kupując jednocześnie marzenie o idealnym pięknie, które choć w części stanie się jej udziałem, poprzez używanie reklamowanych dóbr”, S. Królikowska, Wizerunek kobiety w prasie kobiecej lat dziewięćdziesiątych, s. 247; O Kleopatrze jako symbolu kobiecości: S.M. Burstein, Kleopatra i jej rządy. Kleopatra VII Wielka 69–30 p.n.e., Warszawa 2008, s. 7.

³⁰ O kosmetykach używanych przez starożytne Egipcjanki: K. Myśliwiec, Eros nad Nilem, Warszawa 1998, s. 126–127; A. Krzemińska, Miłość w starożytnym Egipcie, Warszawa 2004, s. 136–141.

Z wyjątkiem historyków nikt nie zastanawia się nad faktem, czy rzeczywiście Kleopatra była piękna, a nawet dowiedzenie, że w rzeczywistości miała przeciętną urodę, nie wpłynęłoby znacząco na zmianę jej wizerunku w kulturze popularnej — nadal jest symbolem urody i czaru³¹. Nie wiemy nic lub bardzo niewiele o jej wyglądzie zewnętrznym, gdyż zachowane posągi, reliefy i emisje monetarne ukazują nam stylizowany portret władczyni (ryc. 11–14).

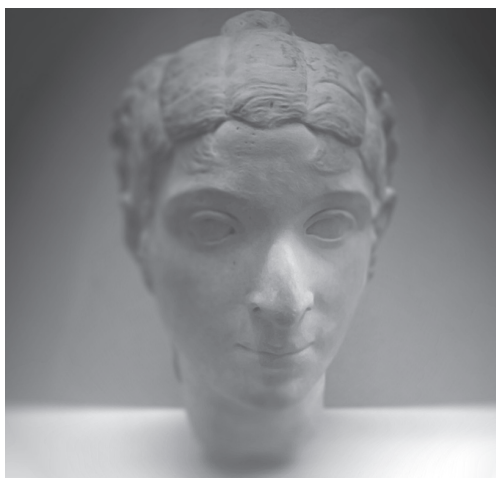
Ryc. 11. Stela ukazująca Kleopatę VII jako faraona składającego ofiarę bogini Izydzie. Ekspонат Muzeum w Luvrze nr inw. E 27113, za: www.louvre.fr, data wejścia 13 XI 2008

Ryc. 12. Płaskorzeźba ukazująca przypuszczalny portret Kleopatry jako bogini Hathor w świątyni w Denderze. Relief z Deir el Bahri, za: www.kingtutone.com, data wejścia 12 VII 2008

³¹M. Ruszczyk, Piękna i szalona, Tygodnik Demokratyczny 1262, 1977, s. 18; Archeologia: Czy to czaszka Kleopatry?, Metro 1561, 2009, s. 2 z fotografią aktorki E. Taylor.

W ostatnich latach powstało kilka książek nawiązujących do postaci Kleopatry. Są to powieści barwnie opisujące życie ostatniej królowej Egiptu: „Kleopatra” i „Królowa” autorstwa K. Essex, „Selene, córka Kleopatry” N. Rolleczek, a także pozycje pedagogiczne takie jak „SMS do Kleopatry: Nauczanie historii przez zabawy aktywizujące” autorstwa K.-H. Schneidera i R. Schneider, czy dla miłośników historii kontrfaktycznej: „Dylematy historii. Nos Kleopatry, czyli co by było, gdyby...” P. Wieczorkiewicz, M. Urbańskiego i A. Ekierta³². W każdej z nich Kleopatra jest raczej symbolem pewnej epoki niż postacią historyczną. Powieściopisarki lubują się w szczegółach dotyczącej sfery prywatnej lub wręcz intymnej, która dla historyka nigdy nie będzie i nie powinna być odkryta. Rozpisują się na temat myśli i emocji bohaterów, kreując postacie, które nigdy nie żyły poza sferą wyobraźni czytelnika. Promują Egipt i kulturę schyłku epoki ptolemejskiej, lecz mimowolnie utwierdzają stereotypy dotyczące Kleopatry. Niestety, żadna nie wnosi wiele do nauki, a raczej stanowi lekką i przyjemną rozrywkę dla mniej wymagającego czytelnika.

Ryc. 13. Wapienna głowa, eksponat British Museum, identyfikowana jako portret Kleopatry VII, zdjęcie ze zbiorów prywatnych autorki

Ryc. 14. Szklana gemma z prawdopodobnym przedstawieniem egipskiej królowej; ze zbiorów British Museum GR 1923.4-1.676 (Gem 3085), za: www.britishmuseum.org, data wejścia 4 I 2010

³²K. Essex, *Kleopatra*, Poznań 2002; idem, *Królowa*, Poznań 2002; N. Rolleczek, *Selene, córka Kleopatry*, Kraków–Wrocław 1984; K.-H. Schneider i R. Schneider, *SMS do Kleopatry: Nauczanie historii przez zabawy aktywizujące*, Kielce 2006; A. Ekiert, M. Urbański i P. Wieczorkiewicz, *Dylematy historii. Nos Kleopatry, czyli co by było, gdyby...*, Warszawa 2004.

Warto w tym miejscu wspomnieć o kolejnych wydaniach „Antoniusza i Kleopatry” Szekspira czy artykułach publikowanych w Internecie o urodzie i sekretach urody Kleopatry z podanymi przepisami na różnego typu maseczki, kąpiele, a nawet wino mające być doskonałym afrodyzjakiem³³. Powstają też artykuły o modzie i urodzie nawiązujące do tej postaci³⁴. Imię królowej ma za zadanie przyciągnąć czytelnika, skłonić go do zakupu, nawet jeśli proponowany specyfik nie ma nic wspólnego ze starożytną sztuką pielęgnacji ciała i makijażu. Popularne ostatnio maseczki z glinok są polecane w ten sposób, że rzekomo Kleopatra używała mułu z Nilu do wygładzania skóry, a sokiem z cytryny i oliwą z oliwek rozjaśniała skórę i ją nawilżała³⁵. Oczywiście produkty zawierające te substancje są dzisiaj łatwo dostępne, więc w domyśle każda kobieta może pielęgnować swoją urodę jak egipska władczyni.

Postać Kleopatry stała się również bohaterką kilku współczesnych utworów lirycznych, z których omówię dwa. Pierwszy jest dziełem jednego z forumowiczów strony www.kobieta.pl, używającego nicku sherri, który swój wiersz zatytułował „Miłość Kleopatry”³⁶. Drugi autorstwa Jacka Kaczmarskiego to „Kołysanka dla

³³W sklepach można znaleźć wiele produktów używających imienia Kleopatry, są to przede wszystkim mydła i żele pod prysznic. W Internecie, na stronie www.afrodyzjaki.bajo.pl znalazłam przepis na wino Kleopatry, a na wielu forach internetowych (np. www.kobieta.interia.pl) przepisy na kąpiele i maseczki.

³⁴R. Ligocka, Gust Kleopatry, Pani 217, 2008

³⁵I. Jarska, Sekrety Kleopatry, www.pozytywy.com, data wejścia 8 XII 2008.

³⁶Wiersz ze strony www.kobieta.pl, data wejścia 13 XII 2008.

sherri

Miłość Kleopatry

Kiedy Kleopatra stanęła u bram rozpaczy
Zatrzymał się czas

Słowa nie miały mieć miejsca
Bo oto najsmutniejsza złota róża jaką wydało Słońce

Z najsmutniejszym uśmiechem jaki
widziało Słońce
Przesunęła dłoń po smukłym ciele węża

Odeszła Kleopatra
Zakochana
O najsenniejszych oczach jakie widziało Słońce

Kleopatry³⁷. Oba opisują jej śmierć, gdyż za miłość zapłaciła najwyższą cenę. Oba też ukazują ją jako postać tragiczną — kobietę, która chcąc stać się równa mężczyznom, poświęciła wszystko, co miała, i przegrała, znajdując śmierć w jądzie żmii, doświadczając przedtem upadku swej rodziny i państwa.

Kleopatra zatem jako postać tragiczna jest wdzięcznym tematem do prozy i poezji aż do dziś, choć współczesne dzieła na pewno nie dorównują osiągnięciom Szekspira czy George'a Bernarda Shawa³⁸.

Wyobrażenia Kleopatry służą także do zachęcenia potencjalnych klientów hoteli i biur podróży do skorzystania z ich oferty. Używają one imienia królowej, by zareklamować swoje usługi jako te na najwyższym poziomie lub podnieść prestiż wybranych miejsc, takich jak plaża, czy proponowanych wycieczek „śladami Kleopatry”³⁹. Zwiedzanie wyspy, na której rzekomo przebywała i romansowała z Antoniuszem, na pewno skusi młode pary i zakochanych do podróży tam za odpowiednią opłatą.

W Poznaniu przy ul. Górna Wilda znajduje się salon piękności sygnowany jej imieniem (ryc. 15), który ma przyciągnąć panie do pielęgnacji włosów, aby osiągnąć efekt godny królowej, na ulicy Półwiejskiej jest sklep z biżuterią (ryc. 16).

Ryc. 15 i 16. Logo Salonu Piękności oraz sklepu z biżuterią w Poznaniu, których nazwy, afisz i witryna nawiązują do Kleopatry VII, zdjęcia ze zbiorów prywatnych autorki

Odeszła bo dotknęło ją
Najsilniejsze uczucie pod Słońcem

³⁷J. Kaczmarek, *Kołysanka dla Kleopatry*, utwór z 1978 roku.

³⁸G.B. Shaw, *Cezar i Kleopatra*, sztuka teatralna z 1901 roku.

³⁹Dobrym przykładem jest reklama wycieczki fakultatywnej podczas wakacji na Riwierze Egejskiej w Turcji na Wyspę Kleopatry proponowana przez firmę Sky Club; ciekawą propozycją jest zwiedzanie Plaży Kleopatry na Riwierze Tureckiej, na której podobno flirtowała z Markiem Antoniuszem.

Również moda chętnie nawiązuje do wizerunku starożytnej władczyni, kreując fryzury i stroje zainspirowane jej osobą — jak te projektu A. McQueena czy Lalki Barbie z twarzą Elizabeth Taylor w stroju Kleopatry (ryc. 17).

Ryc. 17. Lalka Barbie inspirowana rolą Elisabeth Taylor jako Kleopatry, za: www.dollgenie.com, data wejścia 30 XI 2009

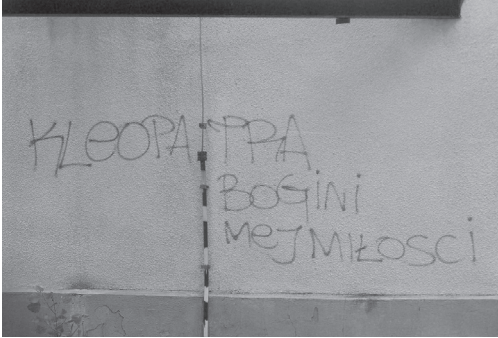

Ryc. 18. Edyta Herbuś wystylizowana na Kleopatę w programie Pytanie na śniadanie, za: www.film.interia.pl, data wejścia 12 I 2010

Odbywają się sesje zdjęciowe gwiazd ustylizowanych na Kleopatę (ryc. 18), a na rynku istnieje szeroka gama strojów na bale przebierańców zarówno dla dzieci, jak i dorosłych, które w karykaturalny i uproszczony sposób nawiązują do egipskich strojów sprzed tysiącleci. Edyta Herbuś wygląda dość groteskowo, wcielając się w rolę egipskiej władczyni poprzez przesadny makijaż, okazałą perukę, skąpe odzienie i bogatą biżuterię⁴⁰.

Kleopatra obecna jest również w kartach tarota, grach komputerowych czy nawet graffiti, gdyż na poznańskich Ogrodach, na jednym z budynków natknęłam się na napis: „Kleopatra, bogini mej miłości” (ryc. 19). Świadczy to o popularności wizerunku tej królowej w kontekście zainteresowania graczy cywilizacją egipską, docelowo jej podbojem, a także o inwencji graffitiarzy. W roku 2009, kiedy świat dotknął kryzys finansowy, w ofercie sieci Empik pojawiła się stylizowana na egipską krowę skarbonka nazwana „Kleopatra” (ryc. 20).

⁴⁰Edyta Herbuś — polska tancerka i początkująca aktorka.

Ryc. 19. Grafitti na poznańskich Ogrodach, zdjęcie ze zbiorów prywatnych autorki

Ryc. 20. Skarbonka zainspirowana postacią Kleopatry, za: www.empik.com, data wejścia 12 I 2010

Razem z wizerunkiem maski Tutenchamona i popiersia Nefretete Kleopatra często jest przedstawiana na pamiątkach dla turystów z Egiptu, „papierusach”, zastawie stołowej czy rzeźbach służących dekoracji domu. Te trzy postacie, jak wcześniej wspomniano, funkcjonują obecnie jako symbole historii egipskiej, faraonowie i starożytni władcy, stąd mnogość różnego typu artykułów sygnowanych ich wizerunkiem lub imieniem.

Można więc powiedzieć, że wizerunek Kleopatry jako bogatej i pięknej władczyni na stałe zagościł w kulturze popularnej, choć ulega minimalnym przeobrażeniom zgodnym z duchem trendów w modzie i dekoracji wnętrz.

Karolina Kulpa

**CLEOPATRA VII IN CONTEMPORARY POPULAR CULTURE:
SOURCE-BASED OR STEREOTYPICAL CONCEPTION OF EGYPT?**

Summary

For more than two thousand years Cleopatra has been an inspiration of artists. At the turn of the 20th and 21st century she became one of the icons of our (European) perception of Egypt. She is certainly better known than the builders of pyramids or Ramesses the Great, and she is remembered better than the names of ancient rulers. One may even venture to claim that although little is known, she is a familiar, not to say clichéd figure.

One needs to consider what hides behind the representations of Cleopatra we encounter everyday in various aspects of popular culture—advertising, products of daily use, television. In my opinion, we only perceive the picture contrived by Octavian and the writers devoted to him—a *femme fatale* of the antiquity, an ambitious and ruthless temptress.

Horace, Propertius, Florus and Pliny conveyed in their works an image of Cleopatra which met Octavian Augustus' expectations: of a woman defeated in the eyes of the victor. A cursory read of their works in the 18th century, in the wake of renewed interest in antiquity following the discovery of Pompeii and Herculaneum, led to uncritical repetition of Cleopatra's depiction—first, in the historiography, and then in popular culture. Stereotypes concerning Egypt developed, reinforced by the descriptions of travelers. In the light of the latter, the country appears a quintessence of the Orient, with all its riches and delights. The figure of the last queen of ancient Egypt suited such notion perfectly. The most interesting issue is that today, when through archeological and historical research Cleopatra's life became known in greater detail, the popular culture, advertising and cinematography in particular, keeps on perpetuating the stereotypical representation of this extraordinary woman. I incline towards the views of M. Krajewski, who claims that popular culture has become a lens sifting reality, and in striving to become an integral element of reality, it selects whatever is helpful (discarding the rest).

The answer to the question of whether the image of Cleopatra originates from sources or stems from our stereotypes of Egypt, is, I think, a complex one. It was precisely the superficial reading of sources rediscovered, as it were, in the 18th century, that brought forth the stereotypes, whose reverberations in popular culture of the 20th and the 21st century created a specific picture of the last Egyptian queen. The “present-day” picture of Cleopatra is in a way a remote echo of Augustian propaganda, whose charm still holds sway over us.

I wished to demonstrate this dependence by showing various aspects of popular culture, from press to cosmetics. Popular culture adopted those features of Cleopatra that help sell merchandise—youth, amorous intrigue, alleged beauty and murder. We cannot escape the influence she exerts on us and our lives, yet what lies beneath the facade of a pretty face with a ureus-adorned temples deserves consideration. In the case of Cleopatra VII it is a fascinating history of life and death of one of the most influential women of her times.